

УДК 378.147-028.16:37.064.2

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЯК ДІАЛОГУ ВИКЛАДАЧА І СТУДЕНТІВ

Тетяна Равчина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

Визначено сучасні підходи до вищої освіти, які обґрунтовують значущість організації навчального процесу у вищій школі, як діалогу викладача і студентів. Розглянуто головні ознаки діалогу як професійної, філософсько-етичної позиції викладача, що відповідають засадам сучасної філософії освіти. Визначено сутнісні характеристики діалогу як методу навчання. Окреслено правила, прийоми організації діалогічного навчання у вищій школі. Розкрито особливості застосування питань для організації діалогу в навчальному процесі.

Ключові слова: суб'єкт-суб'єктна взаємодія, діалог, діалог як метод, діалог як позиція, правила діалогічної взаємодії, прийоми спілкування, таксономія питань.

В умовах освітніх трансформацій, глобалізаційних, євроінтеграційних процесів навчальний процес у вищій школі обґрунтовують як організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студентів, що забезпечує простір для розвитку їхнього співробітництва, партнерських і довірливих стосунків. Підґрунтя педагогічного спілкування на демократичних, гуманістичних засадах становить діалог, який сприяє формуванню міжособистісних контактів, взаєморозумінню й співпраці суб'єктів освітнього процесу. У сучасній педагогічній теорії науковці активно досліджують питання організації діалогічного навчання. У практичній діяльності більшість викладачів вищої школи відчуває труднощі в організації рівноправної взаємодії зі студентами, в процесі якої вони могли б вільно висловлювати власну думку, розвивали особистісне бачення наукових теорій, шукали альтернативні шляхи розв'язку проблем. Недостатнім є володіння прийомами організації діалогу як взаємного обміну власними судженнями і переживаннями, спільного прийняття рішень і погодження практичних дій. З огляду на це вагомою потребою є аналіз сутнісних характеристик, окреслення прийомів, шляхів організації діалогічної взаємодії викладача і студентів, що становить підґрунтя навчального процесу у вищій школі.

Проблему педагогічного спілкування як міжособистісної, партнерської взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу проаналізовано в наукових працях О.О. Бодальова, О.Б. Добровича, Г.В. Дьяконова, М.І. Єнікєєва,

В.А. Кан-Калика, Г.О. Ковальова, О.Л. Кочеткова, О.О. Леонтєва та ін. Діалог як підґрунтя педагогічного спілкування, взаємодію різних смислових позицій у контексті філософського та культурологічного підходів висвітлено у працях М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, М. Бубера, Е. Ільєнкова, М. Кагана, Л. Когана. Педагогічну майстерність організації діалогу в навчальному процесі досліджують А.М. Алексюк, О.С. Березюк, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, Л.В. Крамущенко, О.В. Киричук, І.Ф. Кривонос, С.О. Мусатов, В. А. Семиченко, Т.І. Сущенко, Н.Є. Щуркова та ін. Дидактичні аспекти організації діалогу в навчальному процесі відображено в дослідженнях сучасних науковців, зокрема, Л.Л. Балакіної, Л.І. Даниленко, В.К. Дьяченка, М.О. Лазарева, В.В. Морозова, І.І. Риданової, С.Л. Рябцевої, О.Я. Савченко, Г.К. Селевка, В.В. Серікова, О.Л. Ткаченко та ін.

Мета статті – висвітлити сутність діалогу як педагогічної позиції й методу організації навчального процесу, особливості, правила, прийоми організації діалогічної взаємодії викладача і студентів у вищій школі.

Організація навчального процесу в закладі вищої освіти як діалогу викладача і студентів відповідає вимогам розвитку демократичного, громадянського, інформаційного суспільства й зумовлена головними положеннями сучасної філософії освіти на засадах гуманістичної психології, особистісно орієнтованої педагогіки, педагогіки співробітництва й теорії конструктивізму. За своєю сутністю зазначені концепції взаємопов'язані та центровані на особистості студента. Головні ідеї, що об'єднують сучасні підходи до вищої освіти, такі:

- Студент є суб'єктом саморозвитку згідно із закономірністю природного розвитку людини, а отже, й суб'єктом навчального процесу; під керівництвом викладача самостійно конструює і творить особистісні знання на підставі узгодження нової інформації з набутим досвідом; усвідомлює мету і процес навчально-пізнавальної діяльності, відчуває особисту відповідальність за свої успіхи; приймає самостійні рішення, регулює й оцінює власні дії.
- Навчальний процес – це організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, налагодження двостороннього взаємозв'язку викладача і студентів як рівноправних партнерів, які охоплені спільною діяльністю, виявляють з власної ініціативи високу активність, спрямовані на досягнення спільної мети, захоплені процесом.

Партнерська, рівноправна взаємодія суб'єктів навчального процесу розвивається й функціонує лише за умови організації діалогу, що об'єднує активність викладача і студентів, їхню діяльність, особистісні позиції та водночас дає їм змогу реалізувати свої своєрідні функції.

Очевидно, що зазначені підходи протистоять традиційній, директивній, педагогоцентрованої освіті як односторонньому впливу викладача, діяльність

якого ґрунтується на монологічному викладі знань. Відомий бразильський педагог Пауло Фрейре, який піддав гострій критиці традиційну “банківську” модель освіти як основу педагогіки пригноблених, стверджує, що освіта – це спілкування й діалог. Він наголошує, що навчальний процес не є передачею знань, а означає зіткнення суб’єктів у діалозі в пошуку значення об’єкта пізнання й мислення [9, с. 147].

Головне значення “діалогу”, що походить від грецького слова “діалогос” (розмова, бесіда), становить обмін думками і знаходження спільної позиції [3, с. 96]. Науковці трактують це поняття у філософському, соціологічному, культурологічному, лінгвістичному, гносеологічному, комунікативному, психологічному й педагогічному контекстах. Педагогічне значення, незважаючи на деякі відмінності у дефініціях, охоплює розуміння діалогу як своєрідної форми взаємодії викладача й студентів у навчальному процесі, під час якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і формуються, регулюються взаємини [3, с. 96; 6, с. 68]. Діалог розглядають як специфічну форму спілкування, коли викладач сприймає студента як партнера із правом на власну позицію, свій індивідуальний спосіб прийняття світу [7, с. 167].

У наукових дослідженнях погляд на поняття діалогу неоднозначний – як засіб взаємодії, форма спілкування, педагогічний метод, освітній принцип. Водночас наголошують на розумінні діалогу як живого спілкування, в процесі якого його учасники доповнюють один одного, розвивають себе, виробляють загальну позицію [5, с. 101]. На нашу думку, наявність різних підходів до трактування сутності діалогу як педагогічної категорії можна пояснити тим, що деякі науковці не розрізняють його значення як відповідної концепції та конкретного методу, який застосовують у конкретних педагогічних ситуаціях. Погоджуємось з думкою І.А. Зязюна про визначення діалогу, передовсім як професійної позиції педагога, що відображає його філософсько-етичну концепцію діяльності, філософські переконання, які знаходять вияв в організації навчального процесу, взаємодії з учнями або студентами, ставленні до них [7, с. 167]. Внутрішня й зовнішня спрямованість викладача на організацію навчального процесу як діалогу засвідчує його готовність залучати студентів до процесу як активних суб’єктів, рівноправних партнерів, забезпечувати їм умови для самостійного пошуку знань, вияву критичного і творчого мислення.

Виокремимо головні ознаки діалогу як філософсько-етичної позиції викладача, які ґрунтуються на засадах сучасної філософії освіти, особистісно орієнтованій педагогіці [1 с. 31–34; 7, с. 168–169]:

- суб’єкт-суб’єктний характер взаємодії, рівноправність викладача і студентів, що полягає у взаємній активності, відповідальності, рівності особистісних позицій;

- зорієнтованість на спілкування як обмін особистісними сенсами та власними переживаннями, узгодження спільних дій;
- наявність психологічного контакту, довірливих і відкритих стосунків між суб'єктами навчального процесу;
- спрямованість на взаємний розвиток, удосконалення викладача й студента відповідно до їхніх своєрідних функцій.

Значення діалогу як педагогічної позиції викладача та методу організації процесу навчання студентів ґрунтовно висвітлив П. Фрейре. Відповідно до його позиції діалог є неодмінною умовою пізнання студентів, що розкриває реальність та формує їхнє ставлення до світу. На відміну від традиційної (банківської) моделі освіти, що розглядає учнів, студентів як об'єктів допомоги, діалог педагога з ними дає їм змогу бути суб'єктами, які критично мислять [8, с. 65]. На думку П. Фрейре, взаємодія викладача і студентів у навчальному процесі замість ґрунтовної подачі інформації та її роз'яснення повинна бути спрямована на пізнання реального світу, який є посередником у їхніх стосунках. Він відстоює проблемно-орієнтований метод організації навчання, підґрунтя якого становить діалог викладача і студентів, спрямований на пошук нових знань шляхом вирішення проблем і проведення власних спостережень, що дає змогу пізнати реальні об'єкти "ізсередини" [8, с. 62].

На підставі аналізу праць П. Фрейре доходимо таких висновків:

- організація процесу навчання у вищій школі неможлива без організації діалогічної взаємодії, формування позитивних стосунків викладача і студентів, які мислять однаково в напрямі пізнання реальних об'єктів і є активними суб'єктами [9, с. 145];
- діалогічне спілкування суб'єктів навчального процесу, спрямованого на взаємодію з реальними об'єктами, відбувається за допомогою засобів системи лінгвістичних знаків, через які вони виражають себе [9, с. 146];
- справжній діалог неможливий без критичного мислення, що розглядає реальність як процес і трансформацію, а не як статистичну сутність [8, с. 74];
- діалог викладача та студентів є успішним й ефективним, тобто вони досягають власного розуміння об'єктивних явищ, за умови наявності порозуміння у вирішенні навчально-пізнавальних проблем [9, с. 74];
- навчальний діалог передбачає вияв викладачем віри у здатність кожного студента діяти й творити, довіру між ними, розвиток надії на успіх у їхній діяльності [8, с. 72–73].

Праці П. Фрейре підтверджують, що діалог як метод застосовується у проблемному навчанні, оскільки студенти у взаємодії з викладачем і під його

керівництвом мають змогу виявляти, аналізувати суперечності та шукати шляхи їхнього подолання. У контексті конструктивістського підходу викладач організовує діалог з метою спрямування студентів до розв'язання актуальних і реальних (автентичних) наукових, професійних чи життєвих проблем, у процесі якого вони конструюють, формують власні знання [10, с. 271–272]. Деякі науковці, розкриваючи діалог як метод навчання, наводять приклад “майєвтики” Сократа, що означає мистецтво ставити систему питань, які спонукають людину до пошуку істини, а педагогові дають змогу “отримувати” з неї знання [5, с. 102].

У практичній діяльності деякі викладачі плутають значення діалогу й дискусії як методів навчання. Хоча діалог передбачає огляд, аналіз проблемного питання, зіткнення різних логік у процесі вирішення проблем, розумових завдань, його не слід ототожнювати з дискусією. Дискусія охоплює обговорення конкретних проблем, суперечностей, спірних питань та орієнтована на аналіз протилежних тверджень, підходів [5, с. 102–103]. Натомість, діалог відкритий до огляду різних позицій не для їхнього заперечення, а для формування спільного бачення студентами шляхів вирішення проблеми. У процесі його організації одним з важливих правил для студентів є повідомлення власної думки як продовження попередньої або виокремлення особистого твердження без критики інших [6, с. 70].

Узагальнення розглянутих ідей показує, що діалогічне навчання у вищій школі охоплює організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії, у процесі якої викладач цілеспрямовано скеровує студентів до самостійного пошуку власного розуміння наукових понять, законів і теорій та конструювання нових знань шляхом залучення їх до виконання розумових (когнітивних) і практичних дій; допомагає їм у цьому, повідомляючи необхідні орієнтири у формі інформаційних суджень. Діалог передбачає цілеспрямовану організацію спілкування як взаємообміну викладачів і студентів набутими знаннями й досвідом, доходження спільних висновків, а також встановлення психологічних контактів, налагодження позитивних стосунків. Інакше цей метод перетворюється у звичайну бесіду, розмову або монолог.

На підставі аналізу наукових досліджень виокремимо сутнісні характеристики діалогу як методу навчання студентів:

- забезпечення психологічно сприятливих умов для вияву кожною особистістю власної пізнавальної активності, особистісних суджень, щоб вони не боялися неправильних відповідей;
- застосування системи стимулів, відкритих питань для спрямування студентів до критичного, творчого мислення й вільного міркування та їхньої підтримки;
- спрямованість викладача на контактну взаємодію зі студентами, створення емоційно-інтелектуальної спільності з ними;

- розвиток і підтримка позитивної мотивації навчання студентів (задоволення потреб й інтересів, забезпечення успіху у навчально-пізнавальній діяльності, орієнтування на процес пізнання);
- дотримання співвідношення між педагогічним керівництвом викладача й пізнавальною активністю студентів, свободою у виборі ідей, проблем для розгляду та відстоюванні власної позиції;
- забезпечення позитивного, творчого самопочуття викладача та студентів у процесі навчання [1, с. 31–34; 5, с. 102–103; 7, с. 170–172].

Для організації діалогічного спілкування у навчальному процесі викладачеві важливо перейти з егоцентрованої на себе установки до центрації та зосередженості на особистості студента як партнера. З цією метою він дотримується певних правил діалогічної взаємодії: забезпечує власну психологічну налаштованість на актуальний, емоційний стан партнерів; виявляє ставлення до кожної особистості без упереджень і припущень; сприймає студентів як рівних, які мають право на власну думку; виявляє інтерес до кожної особистості; шляхом доцільних добудов і дотримання відповідно до педагогічної ситуації позитивного рівня спілкування налагоджує контакт з усіма; з повагою до студентів критично аналізує діяльність, поведінку без оцінки особистості; висловлює судження замість засудження думок, дій студентів; уникає негативних емоційних реакцій та виявляє відгук щодо їхніх тверджень, розумових і практичних дій; ставиться до кожного як до особистості, засвідчуючи її своєрідність, цінність; виокремлює у змісті науково-навчальної інформації проблеми, необхідні для вирішення замість подання прописних істин (проблематизація змісту спілкування); організовує діалог від власного імені, виявляє особистісне розуміння, власний емоційний стан без подання чужих істин, догм (персоніфікація спілкування); організовує обговорення ідей, апелюючи до конкретних особистостей, звертаючись персонально до них, називаючи їхні імена (персоналізація спілкування) [2, с. 201; 7, с. 171–172].

З метою налагодження діалогу як обміну інформацією зі студентами викладач застосовує спеціальні прийоми відкритого, довірливого спілкування: *активне слухання* з метою почути студентів, розуміти їхню думку та стимулювати їх до подальшого діалогу; *уточнення* замість випитування, формулювання закритих питань і власного припущення; *перифразування*, що дає змогу підтримувати вільний потік думки; “*Я-повідомлення*” замість “*Ти, Ви – повідомлення*” для вияву власної поваги до особистості та уникнення тиску на неї; *резюмування* як власний підсумок сказаного в аудиторії; *валідацію* для підтвердження правдивості, достовірності думки партнера та її підтримки; стимулювання студентів до

вияву свого емоційного стану, а також відображення власних емоцій, відчуттів [2, с. 212; 4, с. 77–78].

Навчання як діалогічна взаємодія викладача і студентів не проходить спонтанно та потребує цілеспрямованої організації. Хоча структура цього процесу залежить від дидактичної мети, вона містить загальні складові: окреслення мети й формування у студентів позитивної установки на процес навчання; забезпечення розуміння студентами наукових ідей, понять та оволодіння вміннями; застосування питань для організації діалогу (взаємообміну думками) у процесі навчання; організація зворотного зв'язку для рефлексії власних вражень і досягнутих успіхів; застосування засобів організації навчання як суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Велике значення для підтримки суб'єктної позиції студентів у навчальному діалозі має застосування таксономії питань. Викладач повинен володіти майстерністю формулювання питань для цілеспрямованого керівництва пізнавальною діяльністю, тобто для орієнтування студентів на виконання когнітивних, практичних дій, перевірки їхнього розуміння наукових знань, алгоритму виконання діяльності, вияву їхнього особистісного ставлення до змісту й процесу пізнання, а також для їхньої підтримки у навчанні. Ставлячи студентам питання під час навчальних занять, викладач повинен передовсім визначати намір і дидактичну мету – для чого він це робить і що хоче досягнути. Відповідно до поставленої мети він може ставити різні питання (закриті й відкриті; нижчого та вищого рівня; конвергентні й дивергентні, змістові та процесуальні тощо), що дають йому змогу реалізувати усі педагогічні функції в навчальному процесі. Очевидно, що для обміну інформацією мають більше значення відкриті, дивергентні питання, а також питання вищого рівня, спрямовані на аналіз, синтез інформації, особистісної оцінки наукових положень, теорій тощо. Порядок формулювання питань також повинен бути продуманим, щоби цілеспрямовано керувати навчально-пізнавальною діяльністю студентів. Викладач досягає діалогу у процесі застосування питань, якщо відгукується на відповіді студентів, підтримує, розвиває їх. Ставлячи додаткові питання, він розвиває мислення студентів, їхнє розуміння наукових знань і способів виконання діяльності, допомагає їм у пошуку точної відповіді. З метою залучення кожного студента до навчально-пізнавальної діяльності викладач перефразовує й переадресовує питання. Застосування питань також важливе для моніторингу навчальних успіхів студентів та одержання від них зворотного зв'язку [10, с. 370–373].

Отже, організація навчального процесу як діалогу викладача і студентів зумовлена сучасними освітніми викликами й відповідає вимогам сучасної філософії освіти. Застосування діалогу визначає професійну, філософсько-етичну позицію викладача, що виявляється в організації суб'єкт-суб'єктної

взаємодії зі студентами у процесі навчання для досягнення різних освітніх цілей. Організація діалогу як методу спрямована на скерування студентів до пошуку нових знань, обговорення й розв'язання наукових, професійних проблем. За таким підходом викладач організовує цілеспрямоване керівництво процесом пізнання студентів, у ході якого вони формують особистісну позицію, конструюють власні знання, набувають уміння й навички.

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник / Н.П. Волкова. – К. : ВЦ “Академія”, 2006.
2. Гончаров М. А. Основы менеджмента в образовании: учебное пособие / М. А. Гончаров. – М. : КНОРУС, 2006.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997.
4. Грабовська С. Комунікаційний менеджмент і управління трудовими ресурсами в некомерційних організаціях / Софія Грабовська. – Інститут менеджменту у громадському секторі, Львів, 2001.
5. Кончакова А. С. Психолого-педагогічна наука про сутність та особливості навчального діалогу / А. С. Кончакова // Наукові пошуки: зб. наук. пр. Сумського державного пед. ун-ту. – 2013. – Вип. 9. – С. 99–104.
6. Литвинова О. В. Сутність поняття “культура діалогу” в психолого-педагогічних дослідженнях / О. В. Литвинова // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Педагогічні науки. – 2011. – № 2 (15). – С. 68–71.
7. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 2004.
8. Фрейре П. Педагогіка пригноблених ; пер. з англ. О. Дем'янчук / Пауло Фрейре – К. : Юніверс, 2003.
9. Фрейре П. Формування критичної свідомості ; пер. з англ. О. Дем'янчук / Пауло Фрейре. – К. : Юніверс, 2003.
10. Donald R. Cruickshank, Deborah Bainer Jenkins, Kim K. Metcalf. The act of teaching. – New York: McGraw-Hill Higher education, 2009.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2015

доопрацьована 22.01.2016

прийнята до друку 15.02.2016

**ORGANIZING THE INSTRUCTION AT HIGHER SCHOOL AS A DIALOGUE
OF A TEACHER AND STUDENTS****Tetyana Ravchyna***Ivan Franko National University of Lviv
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005*

The article defines the updated approaches to higher education that substantiates the significance of organizing the instruction at higher school as a dialogue of a teacher and students. The author singles out the key meaning of a dialogue as the interaction of a higher school teacher and students in education, which involves the information exchange, mutual influences, and the development of the relationships. It is a specific form of communication during which a teacher perceives a student as a partner with the right on personal position and individual style of thinking. Interactive instruction on the base of dialogue is opposite to the teacher centered, direct education. The article outlines the main qualities of a dialogue as the professional, philosophical and ethical position of a higher school teacher based on the updated foundations of the philosophy of education. The author proves that a dialogue is the essential condition for students' cognition and develops their visions and the attitude to the reality. It is possible only if a teacher has the contact with the students and their relationships are based on the respect and trust. As a method, the dialogue interaction is used for helping students solve the issues and search the new knowledge. But it differs from discussion, which is aimed at analyzing the contradictory questions. Dialogue in its turn is open to review the various positions for developing the students' common vision of solving problems. The article describes the rules and means of the dialogue communication between a teacher and students in higher education. The article introduces the recommendations for preparing and applying questions in organizing the dialogue.

Key words: subject-subject interaction, dialogue, dialogue as a method, dialogue as a position, rules of dialogue interaction, means of communication, taxonomy of questions.